

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369547365> | LOG_0079

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Caules obscure fusci sunt, glabri, & inferius ad mediam partem nudum, atque dein obducti sunt tenuibus, ac profunde incisus foliolis fere usque ad medium, ac præterea foliola ipsa serrata sunt, superne rugosa, inferne glabra. Ejus Cyma & tenera folia edulia sunt instar Sajor Pacu, sed non tam mollia. Baleyenses eam vocant *Pacu patis*, h. e. Avium Filix, quum hæc in ea nidulentur. Siccis ejus foliis implentur pulvinaria uti cum Gossypio fit.

Tabula Vigesima septima

Palmifilicem exhibet ob altitudinem per medium sectam cum ejus Cyma A. & foliis explanatis B.

OBSERVATIO.

Hujus Filicis arborecentis variae occurrunt species apud Plumier in tractatu de *Filicibus Americanis*, atque cum hac nostra proxime quoad foliaturam convenit Filix ramosa, pinnulis rostratis *Tab. 35.* exhibita, & Filix arborea ramosa, caudice non diviso, pinnulis angustis, raris, integris Sloan. *Cat. pl. Jam. pag. 22. & Ray tom. 3. pag. 92.*

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Filix aquatica, sive Osmunda. Pacu ayer.

Filix aquatica seu Osmunda in India quoque reperitur, sed a nostrate maxime diversa, atque post priorem maxima est omnium subsequens Filicum specierum, ex unica enim radice multos crassos & subrotundos emittit caules, a septem ad duodecim & quatuordecim pedes excrecentes, superius pollicem ac binos digitos crassos, nudos, & herbaceos, inferius ad ortum instar humeri crassos, ac sensim decrecentes ad infantis brachium, quique ruffo obducti sunt musco, facile abradendo, suntque porro extensi, e quibus transversaliter excrescunt quatuor & quinque laterales rami, alternati, non vere extensi, sed parum sursum conniventes, ulnam vel binos tresve pedes longi, atque ex his alii iterum laterales ramuli similis formæ, sed palmam vel spithamam modo longi.

Una parte duodecim plerumque inveniuntur foliola, flaccida, tenera, glabra, & nigricantia, quinque, sex, & octo pollices longa, ultra digitum lata, illis vulgaris Filicis fere similia, sed ipsorum oræ magis parallelæ sunt, & superius in longum excurrunt apicem, & ad oras subtiliter ac vix serrata, magisque adunata sunt reliquis Filicum foliolis, saporis aquei non ingrati, nec silvestris, sed fere oleracei.

Primarii rami ad internam partem plani sunt, ad inferiorem subrotundi, ac dissecti paucum exstillant lentum mucum, atque in interiore parte pauca exhibent alba puncta in circulo posita, vel cum exteriore decursu parallela. Pinnæ foliosæ ad oras alatae sunt, atque foliola ipsa superius nervum medium gerunt protuberantem, inferius non, ac porro subtilibus venulis pertexta sunt.

Radix est mira congeries supra terram eminens, magnitudine capitis, multis obsita nodis seu mammulis, quarum quævis formata est ex binis auriculis sibi adpositis, & ad oras dentatis instar cristæ Gallinæ, substantiæ oleraceæ, coloris terrei seu ravi. Inter has aures caules excrescunt, inferius mollibus obsiti pilis, sed inferiores, quæ jam caules demiserunt, dehiscent. Inferius autem multas rotundas & crassas emittunt fibrillas in terram, instar funium tensas, coloris ravi, saporis aquei, sed parum amaricantis & adstringentis. Superior radice pars transsecta herbacea quoque est, ac similia exhibet puncta, seu maculas in orbem fere positas.

Caules adulti ex auriculis istis, uti dictum fuit, excidunt, quæ ad latera dein deprimuntur, ac superius aliæ denuo progerminant, unde hæc congeries sensim capitis bovini magnitudinem obtinet.

De steelen zyn donker-bruin, glad, en van onderen tot de helft toe bloot, zy zyn bekleed met dunne diepgesnede blaadjes, omtrent tot de helft toe, en daar en boven de blaadjes zelfs nog gezaagt, aan de bovenste zyde gefronst, van onderen effen. Zyn uitspruitzel en jonge bladeren zyn eetbaar gelyk Sajor pacu, dog verre zoo mals niet. De Balyers noemen 't Pacu patis, dat is Vogel-varen, dewyl de vogels daar in nestelen. Met zyn droge bladeren vult men de slaapkussens als met katoen.

De seven en Twintigste Plaat

Vertoont de Vaare-boom, om de hoogte door midden gesneden, met deszelfs scheote ofte spruit A. en de bladen uitgespreid B.

AANMERKING.

Van deze boomagtige Vaare komen verscheide zoorten voor by Plumier in het tractaat over de Americaansche Vaaren, en met het-onze voor zoo veel de bladeren aangaat het naaste, de takkige Vaare, met gebekte blaadjes in de 35. Plaat verbeeld, en de takkige boom Vaare, met een stronk, die niet verdeelt is, en smalle, rare, en heele blaadjes van Sloan. *Cat. pl. Jam. pag. 32. en Ray tom. 3. pag. 92.*

SEVEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Water-vaare.

Filix aquatica of Osmunda heeft ook een geslacht in Indien, van onze Vaderlandse nog al merkelyk verscbillende, na de voorgaande is zy de grootste onder alle volgende Varen geslagten, want ze gewint vele dikke en rondagtige steelen uit eene wortel, dewelken van zeven tot twaalf en veertien voeten hoog opschieten, boven een duim en twee vingeren dik, kaal, en kruidagtig, beneden by den oorsprong zoo dik als een schouder, en allenskens toefinallende tot in de dikte van een kinder arm, met een ros mos bekleed, 't welk men ligt afryven kan, voorts wyt uit malkander gespreidt, daar aan staan over dwars vier of vyf zydetakken, verwisselt tegens malkander, niet regt uitgespreid, maar wat zamen of opwaarts buikende, en elk tot twee en drie voeten lang, aan de zelve weder andere zydetakken in gelyke postuur, dog maar een band of een span lang.

Aan eene zyde staan omtrent twaalf blaadjes slap, teer, glad, en zwart-groen, vyf, ses, en agt duimen lang, ruim een vinger breed, de gemeene Varen schier gelyk, dog bare kanten loopen meer paraleel, van vooren met een lange spitze, en aan de kanten syn of niet geschaart, en staan ook digter by malkander dan aan de andere Varen, van smaak wateragtig, niet onaangenaam, nog wild, maar schier moes-kruidagtig.

De hoofdtakken zyn aan de binneste zyde plat, aan de onderste rondagtig, doorgesneeden gevenze een weinig taaien slym uit, en vertoonen van binnen eenige witte puntjes in een ronde kring staande, of met den buitensten omloop paraleel. De blaadragende steelen hebben aan de zyden eenige vellekens als vlerken. De blaadjes hebben de middelzen twee boven uitsteeken, en van onderen niet, en zyn voorts met fyne adertjes doorweven.

De wortel is een zeldzamen klomp, boven de aarde uitsteekende, in de grootte van een kop, bezet met veele grote knobbelen of mannen, waar van ieder gemaakt is van twee ooren tegens malkander staande, en aan de kanten getant als een banekam, van substantie kruidagtig, en aadverwig of wolfs-geel. Tussen deeze ooren komen de steelen uit, die beneden met weeke hairen bezet zyn, maar de onderste, daar de steelen als uitgevallen zyn, gapen van malkander. Van onderen schieten ze veele ronde en dikke vafelingen in de aarde, die gespannen staan als touwen, ook wolfs-geel, van smaak uit den wateragtige wat bitter en adstringerend. De bovenste wortel doorgesneeden bevint men ook gants kruidagtig, en diergelyke plekken of puntjes schier in 't ronde staande.

De steelen hun volkomen ouderdom verkreegen hebbend: vallen, als gezegt, uit die ooren, dezelve werden dan ter zyden gedrukt, en boven op groeien al weder andere, waar door dezen klomp met ter tyd zoo groot werd als een offe-kop.

Ejus Cyma aliquando sex pedum altitudinem acquirit, antequam in folia sese explicet, nec ita penitus circinnata est uti in aliis Filicum speciebus, atque exterius obscure fusca est, ac tota mollibus obducta pilis, interius mollis, porosa, & mucosa.

Hujus mas folium gerit longius, latius, & rugosius, subtus rugosis venis seu striis oblitum, & aliquando ora ejus tantum rugosa est, & nigricans, sed hoc plerumque tantum in vetustis conspicitur foliis.

Nomen. Latine *Filix aquatica*, & *Osmunda Amboinica*; Malaice *Pacu ayer*, & *Pacu besaar*; Amboinice in *Hitoa Halauila*, *Halauela*, *Tebuila*, & *Halau sussa*, h. e. *Mammaria*; quum radix tuberculis suis mammas quasdam repræsentet. Vocatur quoque *Pola pola balauhe*, h. e. pedis crassitiem obtinens. In *Leytimora Oha lawa*; Ternatice *Gagufuru*, quod nomen etiam, sed inmerito *Palmifilici* tribuitur. Javanice *Pakis catoc*.

Locus. Femina in obscuris crescit ac humidis silvis, in angustis & præruptis vallibus, per quos rivuli decurrunt, & ubi solum est argillosum, nullibi copiosior & pulchrior quam in valle circa montem Sojæ sito, ubi fluvius Elephas aliique suum ducunt ortum, ubi monstrosæ eas vidi magnitudinis, in hortos quoque transplantari potest in loco humido & umbroso, ubi radice segmentum seu pars deponitur, cui adhærent auriculæ seu mammulæ quædam. Mas crescit in altioribus & siccioribus locis ad montium pedes.

In Java & Baleya hic frutex in ingentem & ferocem crescit altitudinem ramis expansis, inter quos plerumque ingentes angues, Malaice *Oelar sawa* & *Oelar petola*, ac Baleyenibus *Annipian poetoe* dictæ in orbem ac varios gyros decumbunt, uti putatur & creditur, ad sese resocillandas & refrigerandas, si fuerint in præda.

Ufus. In Loehoenfi regione femina ad olus adhibetur piscibus adcocta, alii autem Amboinenses eam rejiciunt, quum per coctionem fere tota in mucum deliquescat. In re Medica vires habet refrigerantes cum levi adstrictione. Incolæ radicem vel ejus fibrillas in aqua macerant, & infantes mox in lucem editos ea lavant, non tantum ad eos depurandos, sed uti credunt, ut cito etiam crescerent, quod putant denotari in hac planta per falacem ejus naturam, qua intra tam breve temporis spatium excrescit.

Tenera folia & cyma contusa in aqua etiam macerantur, qua infantes quoque in eum lavantur finem.

Foliorum succo obliniuntur puerorum oculi, variolis laborantium, quos ita refrigerat, ut ibi variolæ non erumpant.

Primaria radix in segmenta dissecta, & cum viridi Katjang cocta, & propinata Paralyfin seu Beriberi curat. Radix cum Pinanga alba, debili Siriboa, & pauxillo Zingiberis minoris masticata, ejusque deglutitus succus Hæmoptoëm curat, præsertim quæ a veneno quodam assumpto vel corrosivis rebus fuit orta.

Ternatenses hoc in casu Zingiberem non addunt, fumentes modo crassas fibrillas Gagofoeræ, sex septemve frustra digiti articulum longa cum septem frustulis radicum *fete fete*, seu *Radix toxicaria*, quæ ad Orientem plagam excreta fuit, hæc simul aquæ incoquant, ac quotidie matutino tempore cyathum bibunt, aliquando etiam addunt radices *Bonga raja puti* contra quævis adsumpta venena, sed interea bibere oportet Corallii albi decoctum, cum Calappa laut, Coralliis rubris & Ebore, quæ omnia supra porphyritim cum aqua conteruntur, quod experimentum præ reliquis institutum fuit in mercatore Germano in Ternata, qui ab ancilla sua araneis fuerat infectus.

Quum sæpe in declivibus & præruptis crescat locis, vel etiam primaria sua radice supra terram eminet, hinc fit, ut nodosa istius congeries per senium eradicata, instar vetustæ Calappi nucis per terram volvatur. Hæc capita Javani ad cibum præparant sequenti modo, minutim ea radunt, & commiscent cum aqua cineris, ita ut amaritiem extrahatur, macerant dein ea in aqua dulci per viginti quatuor horas, exsiccant parum, & de novo ea coquant.

Folia ejus indomo deposita odorem fundunt gratum per aliquot dies, licet debilem & ad Poelassari adcedentem.

Tabula Vigesima octava

Filicem exhibet aquaticam, quæ forte est Filix major, in pinas tantum divisa, oblongas, angustasque, non crenatas Sioan. Hist. Jam. tom. I. Tab. 40.

CAPUT

Zyn jonge scheut werd zomtyds ses voeten hoog, eer hy zig in bladeren opent, en men ziet 'er zoo volkomen krullen niet aan, als aan d'andere Varen, van buiten is ze donker-geel, en geheel met weeke hairtjes bezet, van binnen week, poreus, en slymerig.

Het manneken hier van heeft een langer, breeder, en ruwer blad, van onderen met ruige aderen of strepen bezet, of zomtyds maar met een ruige zoom, zwartagtig, dog dit ziet men meest aan de oudste bladeren.

Naam. In 't Latyn *Filix aquatica*, en *Osmunda Amboinica*; in 't Maleits *Pacu ayer*, en *Pacu besaar*; in 't Amboins op *Hitoa Halauila*, *Halauela*, *Tebuila*, en *Halau sussa*; dat is *Mammaria*; Terwyl de wortel met hare knobbelen eenige mannen verbeeld. Het biet ook *Pola pola halauhe*; dat is zoo dik als een been. Op *Leytimor Oha lawa*; op Ternaten *Gagufuru*; welke naam ook ten onregte aan de *Palmifilix* gegeven werd. Op Java *Pakis catoc*.

Plaats. Het wyfken wast in donkere vogtige bossen in enge en style en valleyen, daar de rivieren doorloopen, en een kleiagtige grond is, nergens meer en schoonder dan in de valleye, rond om den berg van Sajor gelegen, daar den rivier Olyphant en anderen ontspringen, alwaar ik ze van monstreuse grootte gezien hebbe, men kan ze ook in de tuinen aan een vogtige en schaduwagtige plaats verplanten, daar men een stuk van de wortel heen zet, waar aan eenige ooren of mammekeken zyn. Het manneken wast op hooge en drooge plaatzen, in 't hangen der bergen.

Op Java en Baly wert dezen struik zeer groot en woest, met uitgebreide takken, waar tussen men gemeenelyk de groote slangen, in 't Maleits *Oelar sawa* en *Oelar petola*, in 't Baleits *Annipian poetoe* genaamt, met haar bogten rusten ziet, zoo men meent om haar te verkoelen, als zy op de jagt geweest zyn.

Gebruik. Op het Loehoesje land gebruikt men het wyfken tot moeskruid by vissen gekookt, dog andere Amboineesen nemen het niet aan, om dat het door kookken schier geheel en al tot slym wert. In de Medicynen heeft het verkoelende kragten met een kleine adstrictie. De Inlanders nemen de wortel of hare vazelingen, weeken de zelven in water, ende wasschen daar mede de jong-geborene kinderen, niet alleen om te zuiveren, maar ook na haar geloof, op dat zy baastig zouden opschieten, 't welk zy vermoeden door den grooten drift, waar mede deze plante zoo schielik opschiet, afgebeeld wert.

De jonge bladeren en scheuten kneust men ook in water, en wast de jonge kinderen daar mede tot den voorschreeve einde. Met den sap der bladeren bestrykt men de kinderen de oogen, die de kinder-pokken hebben, die dan dezelve verkoelt, dat de pokken daar niet uit en slaan.

De groote wortel in schyven gesneden, met groene Katjang gekookt, en gedronken geneest de Lammigheid of Beriberi. De wortel met witte Pinang, lasse Siriboa, en een weinig kleine Gember gekauwt, en den sap ingezwolgen geneest het bloedspruwen, inzonderheid dat van eenig ingenome senyn of corrosive dingen komt.

De Ternatansen laten hier in de Gember uit, nemende slegts de dikke Vazelingen van hun Gagofoeroe, ses of zeven stukjes van een lid lang met zeven stukjes wortelen van Fete fete of *Radix toxicaria*, die na 't Oosten gegroeit zyn, koken die in water, en drinken dagelyks 's morgens een theekopje daar van, zomtyds ook daar by doende de wortelen van *Bonga raja puti*, tegens alderhande ingenomen venyn, dog tussen beiden moet men drinken wit Kalbabaer, Calappa laut, roode koralen, en yvoor, alles op een ruigen steen met water gevreeven, zynde dit onder anderen geprobeert aan een Duits Koopman in Ternaten, die van zyne Meid met spinnekoppen vergeven was.

Terwyl 't dikwils aan hangende en afgebrooken plaatzen, of anders met de hoofdwortel boven de aarde staat, zoo gebeurt het, dat den knoestigen kop in den ouderdom uitgewortelt wert, en als een oude Callappus langs de grond rolt. Deeze koppen bereiden de Javanen tot de kost aldus, zy schrappen ze klein, knedenze met Aswater, op dat de bitterheid daar uit komt, verschenze dan weder uit met zoet water een etmaal, droogen ze wat, en kokenze nog eens.

De bladeren in buis gelegd ruiken eenige dagen liefzelyk, hoewel slap na 't Poelassari trekkende.

De agt en Twintigste Plaat

Vertoont de Water-vaaren plant, welke mogelyk is de groote Vaaren, in langwerpige, finalle, en met getande bladen, slegts verdeelt van Sioan. Hist. Jam. tom. I. Tab. 40.

AGT

